

Bieloruská exilová literatúra v česko-slovenských vzťahoch

NATÁLIA KISEĽOVÁ (BANSKÁ BYSTRICA)

Možno na prvý pohľad bieloruská literatúra nemá nič spoločné s česko-slovenskými vzťahmi, avšak tak ľudské osudy, ako aj osudy politických štruktúr, ba dokonca i celých štátov, sú nepredvídateľné. Taký osud mal prvý slovanský kníhtlačiar, Bielorús Francysk Skaryna, ktorý svoju tlačiarenskú činnosť započal v Prahe v prvej tretine 16. storočia. Taký osud mala významná bieloruská poetka 20. storočia Larysa Henijušová, ktorej poskytla azyl Masarykova republika (jej životu a dielu sa budeme prioritne venovať v tomto stručnom prehľade). Taký osud mal aj prvý bieloruský štátny útvár 20. storočia – Bieloruská ľudová republika (BNR – *Belaruskaja narodnaja respublika*, ďalej len BNR), ktorej vznik bol zákonnou etapou vo vývoji bieloruského národného oslobodzovacieho hnutia na začiatku 20. storočia. Celobieloruský kongres, ktorý sa konal v decembri 1917, sa priklonil k vytvoreniu autonómnej Bieloruskej republiky v zložení federatívneho sovietskeho Ruska, s čím bolševici nesúhlasili. Rada zvolená Kongresom a Výkonný výbor boli vtedy jedinými zákonnými predstaviteľmi záujmov bieloruského národa.

Dňa 25. marca 1918 Rada BNR svojou treťou stanovujúcou listinou vyhlásila Bielorusko za slobodný a nezávislý štát. Výkonný výbor sa stal bieloruskou vládou – Ľudovým sekretariátom. Bieloruskú ľudovú republiku uznali de jure alebo de facto Ukrajina, Turecko, Fínsko, Rakúsko, Československo (vtedy tiež prvá nezávislá republika!), Litva, Estónsko, Lotyšsko, Poľsko, Arménsko a Gruzínsko.

Samostatnosť suverénnej novonarodenej Bieloruskej republiky skomplikovala nemecká okupácia jej územia a tlak RSFSR na splnutie Bieloruska s RSFSR, v dôsledku čoho sa vláda BNR rozhodla odísť do exilu. Aj keď Ríšská zmluva roku 1921 upevnila rozdelenie Bieloruska na západnú a východnú časť, ktoré sa ocitli v zložení dvoch rôznych štátov – Sovietskeho Ruska a Poľska, exilová vláda BNR de jure stále existovala. Po svojom prechodnom pôsobení v Litve nakoniec zakotvila v Prahe, kde sa okolo nej zoskupili najlepší predstavitelia bieloruskej exilovej literatúry, donútení opustiť svoju vlasť. Česká inteligencia vrelo podporovala vlaste-

necké hnutie Bielorusov, bola pobúrená stíhaním bieloruských verejných činiteľov a likvidáciou prvej bieloruskej politickej strany v Západnom Bielorusku, ktoré sa ocitlo na poľskom území. Roku 1928 v Prahe vyšla brožúra s materiálmi o masovom stíhaní bieloruských verejných činiteľov poľskými vládnymi orgánmi a o zlikvidovaní bieloruskej strany v Poľsku – *Bielaruskaj sial'anska-rabotnickaj hramady* (Bieloruského roľnícko-robotníckeho združenia). Brožúra obsahovala tiež predslov profesora Karlovej univerzity v Prahe Z. Nejedlého a protestný list československej inteligencie proti týmto represáliám. Vydaná bola vo francúzskom jazyku kvôli účinnejšiemu informovaniu celosvetovej verejnosti.

Nakoľko bieloruský kultúrny exil našiel „útulok“ a pochopenie vo vtedajšom Československu, vzájomné česko-slovensko-bieloruské vzťahy v tomto období boli intenzívne najmä v kultúrno-spoločenskej sfére. Ostávali však pololegálne, niekedy aj nelegálne, pretože pochopenie inteligencie sa zd'aleka nie vždy zhodovalo s politickým kurzom štátu.

Výrazným príkladom uplatnenia týchto vzťahov slúži život a dielo poprednej bieloruskej poetky 20. storočia Larysy Henijušovej (Ларыса Геніюш), ktorej život, úzko spätý s osudom celej bieloruskej inteligencie, je opísaný v jej posmrtno vydanom denníku *Spovedz' (Spoved')*¹. Písala ho tajne a vďaka pomoci a podpore bieloruských vlastencov a dobrých ľudí ho zachránila po všetkých prehliadkach, väzení a dlhých rokoch v sibírskych táboroch. Larysa Henijušová sa stala ústrednou postavou bieloruskej exilovej poézie 20. storočia v Európe.

Život Larysy Henijušovej je spojený predovšetkým s Prahou, kde bola v exile aj vláda Bieloruskej ľudovej republiky, s ktorou sa neskôr preplietol osud a činnosť poetky. Masarykovo Československo sa stalo pre mnohých Bielorusov zdrojom nového života, proslovanská politika prvej republiky podporovala ich vedeckú, odbornú a kultúrnu činnosť. Československá vláda poskytovala Bielorusom, takisto ako aj ostatným Slovanom, štátne študentské štipendiá. Z celého Západného Bieloruska boli nelegálne posielaní absolventi bieloruských gymnázií na štúdium do Prahy, medzi ktorými bol aj budúci manžel L. Henijušovej.

V litovskom Vilne (dnešný Vilnius) sa nachádzala Bieloruská školská rada na čele s B. Taraškevičom a J. Hrynevičom, ktorej odporúčania boli pre perspektívnych študentov „vstupným preukazom“ do Československa. Každý uchádzač sa musel zaviazat', že po získaní vzdelania vydá knihu

¹ Pôvodne denník nemal žiadny názov, pomenoval ho tak M. Čarňauski, ktorý bol poetkou poverený si denník chrániť, neskôr ho pripravil na vydanie a vydal in memoriam L. Henijušovej.

v materskom jazyku v rámci svojej špecializácie a poskytnú na vlastné náklady jednému svojmu krajanovi vysokoškolské vzdelanie. Bola to cesta ako vytvoriť nejestvujúcu bieloruskú inteligenciu. Preto ľudia neodrádzali ani nelegálny prechod troch dobre strážených hraníc, aby sa dostali z Bieloruska do Litvy a potom ďalej do Európy, ani vysoká úmrtnosť bieloruských študentov v Prahe v dôsledku zadymeného mestského vzduchu, ktorý spolu s akútnym nedostatkom prostriedkov na vhodnú výživu zapríčinil ich časté ochorenia na tuberkulózu. Ďalšou príčinou skrátenia ich počtu bola aj dôvera voči tým, komu by sa nemalo dôverovať... „*Chlapci sa ponáhľali do Prahy, neboli to Franciskovia Skarynovia, ale žiadalo sa veriť, že sa stopa po ich živote a vzdelaní nestratí pre dobro našej milovanej a utrápenej vlasti*“, píše L. Henijušová (s. 17). A hrdo dodáva: „*Neskôr som veľakrát počula od Čechov, že Bielorusi boli v Prahe najčestnejšími a najpracovitejšími ľuďmi, na nich sa nikto nesťažoval úradom*“ (s. 18)².

Koncom roku 1937 sa Laryse Henijušovej podarilo spolu s manželom a synom vycestovať do Prahy. Tak sa otvorila jej stránka v dejinách bieloruskej exilovej literatúry. Ale už predtým začala Larysa Henijušová uverejňovať svoje básne v bieloruskom exilovom literárnom a kultúrno-spoločenskom časopise *Iskry Skaryny* (Skarynove iskry), ktorý vychádzal v rokoch 1931–1935 v Prahe.

Bieloruský kultúrny exil rozvíjal v predvojnovom Československu aktívnu spoločenskú činnosť. Pôsobil tu významný operný spevák Michas' Zabejda-Sumicki, vo vyššie spomenutom časopise *Iskry Skaryny* publikovali svoje diela mnohí literáti a publicisti

V roku 1939 po okupácii Československa a Poľska bolo dovolené všetkým národnostiam v rámci protektorátu organizovať svoje organizácie. Tak vznikol aj bieloruský Výbor vzájomnej pomoci, ktorý sa podieľal na vydávaní novín *Ranica* (Ráno) pre bieloruských vojenských zajatcov v Berlíne. Tieto noviny sa rýchlo dostali aj do Prahy. Neboli to noviny o nič horšie ako ostatné tlačoviny protektorátu, obsahovali okrem nemeckých správ aj bieloruskú problematiku, básne, korešpondenciu, podstatné bolo však, že vychádzali v bieloruštine a bieloruskí exiloví kultúrni činitelia sa veľmi snažili, aby tieto noviny mali aj bieloruský obsah, nakoľko v tom období boli jedinou tlačovinou v bieloruskom jazyku.

Takto sa stali noviny *Ranica* jediným zdrojom, v ktorom bieloruskí čitatelia mohli čítať úprimné a vlastenecké básne Larysy Henijušovej. Keď-

² Tu a ďalej sa cituje z knihy: Геніюш, Ларыса: Споведзь. Мінск: Мастацкая літаратура, 1993. 271 с. з іл.

že noviny vychádzali vlastným nákladom a mali obmedzenú tiráž, redakcia vyzvala čitateľov prispieť na vydanie samostatnej zbierky Larisy Henijušovej. A peniaze sa našli! Poetka spomína: „Zrazu sa sypali peniaze a listy do redakcie. Hovorilo sa, že to bola taká obrovská láska k nám, skromnej hŕstke exilových básnikov, ktorá prebúdza patriotizmus aj tých najľahostajnejších. ... Do otčiny som svoje básne neposielala, ale ich aj tak často preberali z *Ranicy*“ (s. 48).

V tomto období vyšla v Prahe jej ďalšia zbierka *Ad rodných niu*³ (Od rodných nív, 1942–43), ktorá sa stala prínosom aj do celkovej literárnej produkcie vojnového Československa. Ale dôležité bolo to, že práve tu a v tej dobe dozrel básnický talent poetky, vyhranil sa jej štýl a myšlienková ucelenosť. „*Česi sa snažili čím viac vydávať svoju klasiku, preto sa im moja hrdá, čistá, v tej hroznej dobe nepochlebujúca knižka veľmi páčila! Hovoril mi o tom český cenzor, nejaký Ukrajinec Levický. Knihu zostavoval doktor Tumaš, môj korešpondenčný kamarát a výborný kritik, ale aj veľmi prisny záujemca o moju poéziu. Ako prvý sa ozval na môj hlas, viedol ma, ako malé dievča učil, chválil a karhal, ale stále viedol k väčšej*

poetickosti, lepšej forme verša, aby to nebola agitácia, ale poézia, rozum. Raz mi napísal, že jeden Čiňan nasadil ryžu, pestoval ju, polieval, výhonok stále rástol a nakoniec prebil strechu Čiňanovej chalupy a vyrástol až do neba, tak, že „chudák kuli“ už naň nedosiahol. Troška som sa tomu potešila, ale mne samej sa ešte moja poézia nepáčila, stále som chcela čosi väčšie, aby som dokázala urobiť duše mojich rodákov naveky bieloruskými, vytrvalými, silnými vo všetkých peripetiách bieloruského života – a tie sa dali očakávať“ (s. 53–54). Táto snaha sa v poézii Larisy Henijušovej od začiatku prejavovala:

Пад горды сцяг збіраліся дружны
грудзямі-мурам ворага спаткаць,
нашчадкам імя слаўнае пакінуць
ды родных пушчаў недругу не даць.
(„Дзяды“, 1935)

О Краіна шчасця, родная матулька,

³ Názov zbierky je citátom (vlastne začiatkom prvého riadku) zo známej básne klasika bieloruskej literatúry M. Bahdanoviča *Sluckija tkačychi* (Slucké tkáčky), čo v sebe skrýva bohatý aluzívny podtext: vlastenectvo, storočný útlak, osud národa, otázka národnej identity atď.

о Краіна ясных, незабытых дзён!
На шырокім свеце не найду прытулку,
не прывыкну сэрцам да чужых старон!
(„О Краіна...”, 1942)

Spolupráca československej inteligencie s bieloruským literárnym exilom bola ozaj plodná. Larysa Henijušová spoločne s českým vydavateľstvom vydala bieloruské pohľadnice s obrázkami rodnej prírody, ktoré zohriali dušu nejednému Bielorusovi, násilne odtrhnutému od rodných koreňov; vydanie jej básnickej zbierky finančne podporil Výbor vzájomnej pomoci. Veľké úsilie sa vynakládalo na to, aby sa do bieloruských vydání obdobia protektorátu nedostávali politicky zamerané materiály. V denníku poetka písala: „*My, všetci Slovania, sme sa navzájom mlčky podporovali, ale nikdy sme nepodporovali vydania s pronemeckým obsahom. Také však u nás, Bielorusov, neboli. My sme národ nie veľmi známy, preto sa nám nikto zvlášť neprizeral. Prizreli sa iba vtedy, keď vyšla moja knižka*” (s. 56).

Táto zbierka z roku 1942 sa stala pre Larysu Henijušovú osudovou pre vlastenecké verše, v ktorých poetka vyjadřila svoju víziu slobodného suverénneho bieloruského národa. Odvtedy bol každý jej krok sledovaný a skončila vo väzení a sibírskych táboroch, ale pre všetkých Bielorusov ostala zdrojom lásky k rodnej zemi, sily ducha a humánnosti, milovanou a blízkou každému srdcu, ktoré bilo pre národ. To sa však netýka iba Bielorusov, ale všetkých, kto poznal jej úprimnú a duševnú poéziu. Preto aj v Sibíri vždy našla pomoc a podporu a zostala pre všetkých, kto ju poznal osobne alebo z jej básní, dobrou a starostlivou matkou a duchovným učiteľom. Každý v jej tvorbe našiel melódiu, ktorá ladila s jeho vnútrom od intímno-lyrických tónov až po heroický pátos:

Распяны вечар пацалуе губы,
раскалыша песня майго сэрца звон,
толькі ціха вочы пэрлы-слёзы губяць –
чаму гэта вечар, чаму то не ён...
(„Навучыла маці”, 1936)

Але ўсё ж я горды
нашых сэрцаў сілай –
мы падымем славу
з курганоў-магілаў.

Бо мы хочам волі
горача і цвёрда,
бо мы хочам славы
для Айчыны гордай!
(„Адказ”, 1942)

Aj tento iba letný pohľad na život a dielo Larisy Henijušovej jasne ukazuje, že Bielorusko malo v zahraničí skutočných vlastencov, ako aj to, že slovanská vzájomnosť fungovala aj v tých najhorších a najťažších časoch, čomu nasvedčuje vzájomná pomoc a podpora českej, slovenskej a bieloruskej inteligencie v tej zložitej dobe. Práve preto sa nevenujeme chýlostivým politickým otázkam a hodnoteniam, ktoré nás v tomto prípade zaujímajú iba okrajovo. Podstata veci je v tom, že naše národy zažili obdobia, keď aj v najnepriaznivejšie časy Slovania držali spolu a tým získavali silu čeliť životným ťažkostiam.

V súčasnosti znova nastáva obdobie, keď sa idea slovanskej vzájomnosti stáva aktuálnou. Čiastočne je to podvedomá obranná reakcia na globalizačný proces, ale samotná myšlienka o slovanskej jednote má natoľko dávne a pevné tradície, že bude pretrvávajúť aj naďalej. Možno sa naši potomkovia dožijú časov, keď slovanské národy znova budú „držať spolu“ a úzko spolupracovať vo všetkých oblastiach. Kto vie...